

Αφιέρωμα

ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΣΑΝΤΑΛ ΜΟΥΦ

Φωτό: Γ. Πανώπουλος

Γιώργος Κατσαμπέκης

Γιατί να ασχοληθούμε με τη Σαντάλ Μουφ σήμερα και γιατί συγκεκριμένα εδώ, στην Ελλάδα; Αυτά τα δύο ερωτήματα είναι ίσως τα βασικότερα από αυτά που καλείται να απαντήσει ένα αφιέρωμα σαν και αυτό που ακολουθεί στις σελίδες του παρόντος τεύχους του *Ένεκεν*. Η δημιουργία αυτού του αφιερώματος στη γνωστή Βελγίδα θεωρητικό της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, σχεδιάστηκε επ' αφορμή της κυκλοφορίας του τελευταίου της βιβλίου, με τίτλο *Επί του πολιτικού*, και στα ελληνικά από τις εκδόσεις Εκκρεμές σε μετάφραση Αλέξανδρου Κιουπκιολή. Στο πλαίσιο αυτό φιλοξενούμε τη μετάφραση ενός πρόσφατου άρθρου της Μουφ που πλαισιώνεται από δύο κριτικά δοκίμια σχετικά με το έργο της από τον μεταφραστή των βιβλίων της στα ελληνικά και λέκτορα στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ, Αλέξανδρο Κιουπκιολή και τον αναπληρωτή καθηγητή στο ίδιο τμήμα και δοκιμιογράφο Νικόλα Σεβαστάκη.

Το παρόν σύντομο εισαγωγικό σημείωμα φιλοδοξεί να αποτελέσει μία εύληπτη κριτική εισαγωγή στον συλλογισμό της Μουφ —ένα τρόπον τινά πρώτο σκαλί μετάβασης στο πεδίο κριτικού διαλόγου που συνδέονται τα κείμενα που ακολουθούν— εστιάζοντας σε κεντρικές έννοιες που αναδεικνύονται στο έργο της και επιχειρώντας μία πρώτη σύνδεση με τις τρέχουσες πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις¹.

Αλλά ας επιστρέψουμε στο αρχικό μας ερώτημα: γιατί να ασχοληθούμε με ένα έργο πολιτικής θεωρίας σαν κι αυτό της Μουφ; Τι μπορούμε να αποκομίσουμε από αυτό, σήμερα ειδικά που ο χώρος της φιλοσοφίας και της θεωρίας φαίνεται να απαξιώνεται περνώντας σταδιακά σε δεύτερη μοίρα; Μετά από το πρώτο «μούδιασμα» που ίσως να προκαλεί στον περισσότερο κόσμο (εντός και εκτός ακαδημαϊκών αιθουσών, εντός και εκτός πολιτικών χώρων κ.ο.κ.) ο τρέχων εγχώριος και διεθνής *δημοσιονομισμός*, αυτή η σκοτεινή ομπρέλα του «δεν υπάρχει άλλη λύση», που τείνει να σκεπάσει κάθε περιθώριο δημιουργικού, ανατρεπτικού και ριζοσπαστικού θεωρητικοπολιτικού στοχασμού (και αναστοχασμού) ανάγοντας τέτοιου είδους προσπάθειες σε περιττές «ακαδημαϊκίστικες πολυτέλειες» ή ακόμα και «διανοουμενισμό», η ανάγκη θεωρητικοποίησης και ανάλυσης της τρέχουσας κοινωνικοπο-

1. Για μια ιδιαίτερα κατατοπιστική και σαφώς πιο ολοκληρωμένη κριτική παρουσίαση και πραγμάτευση του επιχειρήματος της Μουφ βλ. Γ. Σταυρακάκης, «Πρόλογος», στο **Chantal Mouffe**, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Πόλις, Αθήνα 2004, σελ. 7-59.

λιτικής και οικονομικής πραγματικότητας προβάλλει ξανά αποκτώντας ιδιαίτερα κρίσιμη σημασία. Απέναντι στις κατηγορίες για «αναχώρηση» από το πεδίο της (πολιτικής) δράσης και ενός κάποιου πραξιακού βολонταρισμού, που ενδέχεται να προσάπτουν ορισμένοι κύκλοι σε τέτοιες τάσεις, καλό θα ήταν να θυμόμαστε ότι και η παραγωγή (χρήσιμης αναλυτικά) θεωρίας είναι τελικά (πολιτική) πράξη/δράση και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα εξόχως ριζοσπαστική. Όπως σημειώνει και η Μουφ, η πολιτική θεωρία «έχει να παίξει έναν ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο στην κατανόηση της σημερινής δυσάρεστης κατάστασης στην οποία έχουμε περιέλθει»², και άρα μας βοηθά να την αλλάξουμε, θα συμπληρώναμε εμείς παραφράζοντας τη γνωστή φράση του Μαρξ. Μέσα από μία τέτοια επίπονη προσπάθεια, μέσα από την τριβή με μια θεωρία που δεν φοβάται να «λερώσει τα χέρια της» στο πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας, οι απαντήσεις τελικά δεν είναι απίθανο να αρχίσουν να προκύπτουν αβίαστα καθώς αρχίζουμε να κάνουμε σταδιακά κάποια βήματα κατανόησης και κριτικής ανταλλαγής εντός, αλλά και (βασικότερα) εκτός της τρέχουσας ηγεμονικής πλαισίωσης. Αφού ξεφύγουμε έστω και λίγο από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό του σημερινού ηγεμονικού λόγου της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Προς τούτη την κατεύθυνση είναι που μας παροτρύνει να κινηθούμε το έργο της Μουφ, παρέχοντάς μας και τα ανάλογα χρήσιμα εφόδια· προς την κατανόηση της ενδεχομενικής και άρα επισφαλούς φύσης του σημερινού παγιωμένου πολιτικοκοινωνικού και οικονομικού παγκόσμιου συστήματος νοήματος· των αποκλεισμών εναλλακτικών δυνατοτήτων που οδήγησαν σε αυτή την παγίωση και τελικά την επεξεργασία των προοπτικών διεξόδου από αυτό το σύστημα προς τη демελίωση μιας νέας ηγεμονίας στη βάση ενός συλλογικού σχεδίου χειραφέτησης στηριζόμενου στις κεντρικές στο έργο της αρχές: «ισότητα και ελευθερία για όλους».

Αλλά πριν/και για να επικεντρωθούμε στην επικαιρότητα του έργου της Μουφ, όπως βεβαίως και μιας συγκεκριμένης τάσης της σύγχρονης (ριζοσπαστικής) πολιτικής θεωρίας που καθορίζεται από το πρόταγμα της «ριζοσπαστικής και πλουραλιστικής δημοκρατίας»³, νομίζω πως θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να αποτολμήσουμε μια σύντομη, σχηματική

2. Βλ. «Articulated Power Relations». **Markus Miessen** in conversation with Chantal Mouffe, 1/02/2007 (<http://roundtable.kein.org/node/545>).

3. Αναφερόμαστε εδώ στη θεωρητική και ερευνητική τάση που βαφτίστηκε *Σχολή του Έσσεξ*, «γονείς» της οποίας θεωρούνται οι Ερνέστο Λακλάου και Σαντάλ Μουφ, με «ιδρυτικό έργο» το

εισαγωγή στο εννοιολογικό/ορολογικό σύμπαν και σε ορισμένα βασικά πυρηνικά στοιχεία που συνδέτουν την επιχειρηματολογία της Μουφ.

Έχουμε να κάνουμε με ένα έργο λοιπόν για την υπεράσπιση των αμφισχημιών και των παραδοξοτήτων της σύγχρονης δημοκρατίας, που ασκεί κριτική τόσο στο φιλελεύθερο «νεο-συμβολαιακό μοντέλο» της δίκαιης κοινωνίας του Τζον Ρωλς, όσο και στο «διαβουλευτικό μοντέλο» δημοκρατίας του Γιούργκεν Χάμπερμας⁴, αλλά και στον *Τρίτο Δρόμο* που ευαγγελίζονται ο Άντονι Γκίντενς και ο Ούλριχ Μπεκ⁵. Ωστόσο, τα «βέλη» της κριτικής της Μουφ κατευθύνονται εξίσου και προς τις νεο-μαρξιστικές προσεγγίσεις (βλ. Χαρτ και Νέγκρι, ή Βίρνο) που προτάσσουν το όραμα μιας «απόλυτης δημοκρατίας» και την άνοδο του «αμεσοπολιτικού», παρακάμπτοντας με διαφορετικό τρόπο την ανεκρίχτη διάσταση του ανταγωνισμού στις ανθρώπινες κοινωνίες και προβάλλοντας έτσι μιαν ακόμη όψη του *μεταπολιτικού οράματος*⁶. Η προσήλωση στη συναίνεση και η απομάκρυνση από τη συγκρουσιακή διάσταση της πολιτικής με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, όπως υποστηρίζει η Μουφ, εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για τη δημοκρατία. Η διολίσθηση για παράδειγμα διαφόρων ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων τα τελευταία χρόνια προς τον χώρο του (νεο)φιλελεύθερου κέντρου⁷ έχει αφήσει ανοιχτό τον χώρο για την άνοδο της λαϊκιστικής ακροδεξιάς, άνοδος που σε πολλές περιπτώσεις συνοδεύεται από ξενοφοβία, ρατσισμό, βία και όχι μόνο.

Η δημοκρατία, σύμφωνα με τη Μουφ, πρέπει να γίνεται κατανοητή ως η *νομιμοποίηση και μετουσίωση του πολιτικού ανταγωνισμού*, και όχι ως ένα σύστημα επίτευξης συμβιβασμών και «μέσων λύσεων», ως

Ηγεμονία και σοσιαλιστική στρατηγική (Hegemony and socialist strategy, Verso, London & New York 1985). Οι θεωρητικοί που κατά κάποιον τρόπο εντάσσονται σε αυτή τη σχολή σκέψης χαρακτηρίζονται από την προνομακία θέση που αποδίδουν στην έννοια του λόγου (discourse) ως αναλυτικής κατηγορίας, όπως αυτή ορίζεται μέσα από μια συνθετική και κριτική συνδιαλλαγή με τη σύγχρονη κοινωνική και κοινωνιολογική θεωρία, την αποδόμηση, τον μεταδομισμό, τη μετα-αναλυτική φιλοσοφία και την ψυχανάλυση. Ενδεικτικά, ορισμένοι από αυτούς που θα μπορούσαμε να εντάξουμε στη συγκεκριμένη σχολή είναι οι Αλέτα Νόρβαλ [Aletta Norval], Ντέιβιντ Χάουαρτ [David Howarth], Ιάσωνας Γλυνός και Γιάννης Σταυρακάκης.

4. Για την κριτική της Μουφ σε Ρωλς και Χάμπερμας βλ. **Chantal Mouffe**, *Το Δημοκρατικό Παράδοξο*, σελ. 164-183 και 192-198 αντίστοιχα.

5. Για την κριτική της Μουφ σε Γκίντενς και Μπεκ, βλ. **Σαντάλ Μουφ**, *Επί του πολιτικού*, σελ. 45-77

6. **Σαντάλ Μουφ**, *Επί του πολιτικού*, σελ. 130-140. Βλ. επίσης το άρθρο της, «*Η κριτική ως αντι-ηγεμονική παρέμβαση*» που παρουσιάζεται στο παρόν τεύχος.

7. Με χαρακτηριστικά παραδείγματα στην Ευρώπη τους Νέους Εργατικούς του Τόνι Μπλερ, αλλά και τους Σοσιαλδημοκράτες του Γκέρχαρντ Σρέντερ.

ένα σύστημα παραγωγής συναινέσεων —ούτε βεβαίως και ως ένα σύστημα του οποίου την απόλυτη πραγμάτωση, ένα τελικό «κλείσιμο», θα έπρεπε να περιμένουμε ή/και να επιδιώκουμε. Η συναίνεση (τουλάχιστον με την τρέχουσα ηγεμονική μορφή της) στην πολιτική χαρακτηρίζεται ως ανεπιθύμητη, αφού «η Δημοκρατία νομιμοποιεί τον πολιτικό ανταγωνισμό και ποτέ δεν υπόσχεται την τελική του επίλυση»⁸, μιας και η τελική του επίλυση συνεπάγεται και την έξοδο από το πολιτικό, την αυτοδιάψευση της Δημοκρατίας. Τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τη Μουφ η (σοσιαλιστική και σοσιαλδημοκρατική) Αριστερά έχει συμφιλιωθεί με τη σημασία του πλουραλισμού και των φιλελεύθερων δημοκρατικών δεσμών, αλλά ταυτόχρονα εγκατέλειψε και κάθε προσπάθεια μετασχηματισμού της κυρίαρχης ηγεμονικής τάξης (order)⁹. Αντιθέτως έχει μετατραπεί σε «καλολαδωμένο γρανάξι» της τάξης αυτής. Και οι συνέπειες αυτής της μετακίνησης: *θεοποίηση της συναίνεσης, εξασθένιση της διάκρισης Αριστερά-Δεξιά, μετακίνηση προς το κέντρο, ατόνηση ή/και δαιμονοποίηση του πολιτικού ανταγωνισμού*. Και το βασικό ερώτημα επομένως που προκύπτει σύμφωνα με τη Μουφ είναι το εξής: *Πώς θα μπορούσε η πολιτική θεωρία να συμβάλει στην υπέρβαση του τωρινού αδιεξόδου;*

Εκείνο που αντιπροτάσσει είναι αυτό που ονομάζει «αγωνιστικό πλουραλισμό» (agonistic pluralism), τον οποίο συγκρίνει και αντιπαραβάλλει με τις διαφορετικές μορφές του «διαβουλευτικού μοντέλου» δημοκρατίας (deliberative democracy), που περιγράφονται στα έργα των Ρωλς και Χάμπερμας, όπως και σε οποιαδήποτε θεωρία «τρίτου δρόμου» (Γκίντενες-Μπεκ) και θέτει απέναντι στο όποιο συναινετικό-διαχειριστικό μοντέλο εν γένει.

Τι είναι όμως ο αγωνιστικός πλουραλισμός; Αυτό που υποστηρίζει η Μουφ είναι ότι η αντίθεση φίλος-εχθρός δεν είναι η μόνη μορφή που είναι δυνατό να λάβει ο ανταγωνισμός, ο οποίος τελικά ενδέχεται να εκδηλωθεί και με άλλους τρόπους (ενδεχομένως στρεβλωτικούς). Αναπτύσσοντας τον συλλογισμό της, κάνει διάκριση μεταξύ δύο μορφών ανταγωνισμού, του καθαυτού ανταγωνισμού (του «ωμού», à la Σμιτ, αν-

8. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στον πρόλογό του ο Γιάννης Σταυρακάκης στο **Chantal Mouffe**, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, σελ. 12. Ο οποίος και συνεχίζει: «Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν απλώς αδύνατο αλλά και στρατηγικά επικίνδυνο. Όταν ο ανταγωνισμός απωθείται και η πολιτική καταλήγει μια τυπική διαδικασία επικύρωσης των επιταγών της αγοράς, τότε ο ανταγωνισμός μετατίθεται αλλού, με ιδιαίτερα επικίνδυνες συνέπειες».

9. **Chantal Mouffe**, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, σελ. 198.

ταγωνισμού), που είναι ανταγωνισμός μεταξύ εχθρών (enemies)¹⁰, και εκείνου που ονομάζει «αγωνισμό» (agonism)¹¹. Ο αγωνισμός αποτελεί μια σχέση όχι μεταξύ εχθρών, αλλά αντιπάλων (adversaries), όπου οι αντίπαλοι ορίζονται κατά παράδοχο τρόπο ως «φίλοι-εχθροί», ως πρόσωπα δηλαδή που είναι φίλοι γιατί μοιράζονται ένα κοινό συμβολικό πεδίο¹², αλλά και εχθροί επίσης, επειδή θέλουν να οργανώσουν με διαφορετικό τρόπο το πεδίο αυτό¹³.

Μέσα από αυτή τη λογική η Μουφ υποστηρίζει πως είναι αδύνατη η απόλυτη πραγμάτωση της πλουραλιστικής δημοκρατίας, αφού αυτό θα σήμαινε αυτομάτως τη διάφυσή της —θα τη μετέτρεπε σε ένα αυτοδιαφευόμενο ιδανικό. Εξ' ου και η παραδοξότητα του χαρακτήρα της. Η απόλυτη πραγμάτωσή της θα σήμαινε ταυτόχρονα και το τέλος της. Η άφιξη σε έναν τελικό προορισμό, μία πλήρωση του δημοκρατικού /πλουραλιστικού ιδεώδους —το σημείο «απόλυτη δημοκρατία»— συνεπάγεται πως η εκδήλωση της όποιας ενδεχόμενης αντίθεσης ή εναλλακτικής πρότασης και η συνακόλουθη σύγκρουση, θα περιθωριοποιούνταν αυτομάτως ως παθογένειες, θα εξέπιπταν σε αντιδημοκρατικές στρεβλώσεις ή τάσεις οπισθοδρομικότητας, διαφεύδοντας έτσι τον δημοκρατικό/πλουραλιστικό χαρακτήρα της. Μία αναγνωρισμένη ως τέλεια δημοκρατία παύει να είναι πλουραλιστική¹⁴. Η ανοιχτότητα/έκθεση της πλουραλιστικής δημοκρατίας στη διαρκή αμφισβήτηση, στη διαρκή πάλη για τους όρους οργάνωσης και λειτουργίας της, είναι μια σκιά που την ακολουθεί ως κατάρα και ευλογία μαζί, αφού συνιστά τη συνθήκη (τον όρο) και το όριο της ανάπτυξής της.

Πέρα όμως από το εξαιρετικά πλούσιο και πολύπτυχο θεωρητικό υπόβαθρο και τη φιλοσοφική/θεωρητική διάσταση του έργου της, η Μουφ είναι μία θεωρητικός της συγχρονίας και της τριβής με την εμπειρική πραγματικότητα και όχι της «αποστειρωμένης» θεωρίας· η ίδια μάλιστα επιδιώκει να καταδείξει αυτή τη διάσταση του έργου της συμπεριλαμβάνοντας μελέτες εμπειρικών περιπτώσεων στις παρεμβάσεις της,

10. Μεταξύ προσώπων τα οποία δεν έχουν κανένα κοινό συμβολικό πεδίο να μοιραστούν.

11. Βλ. **Chantal Mouffe**, *Το δημοκρατικό παράδοχο*, σελ. 188 και **Chantal Mouffe**, «*Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism*», εκδ. Wien Institute for Advanced Studies, Vienna 2000.

12. Εδώ η κοινή βάση είναι οι βασικές ηθικοπολιτικές αρχές της δημοκρατίας: «ισότητα και ελευθερία για όλους», **Chantal Mouffe**, *Το δημοκρατικό παράδοχο*, σελ. 189.

13. Ο.π., σελ. 183-191.

14. Βλ. **Markus Miessen**, «Articulated Power Relations», ό. π..

που αναδεικνύουν την επικαιρότητα των στοχασμών της¹⁵. Η τρέχουσα ερευνητική της εργασία εντάσσεται πιο συγκεκριμένα σε σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο θεωρητικών και εμπειρικών επεξεργασιών οι οποίες επικεντρώνονται στα συμπτώματα *απο-πολιτικοποίησης* ή/και *απο-δημοκρατικοποίησης* που παρατηρούνται στις σύγχρονες (δυτικές) δημοκρατίες. Με άλλα λόγια, στα σημάδια ανάδυσης της λεγόμενης «*Μεταδημοκρατίας*»¹⁶.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο των συμπτωμάτων της «*Μεταδημοκρατίας*», όπου τείνει να επικρατήσει μια μεταπολιτική συναίνεση στο κέντρο χωρίς το στοιχείο της σύγκρουσης και της αρνητικότητας, όπου η πολιτική μετατρέπεται σε ένα «κλειστό παιχνίδι» για λίγους που διεξάγεται πίσω από «κλειστές πόρτες» και «σκοτεινά παραβάν»¹⁷, γίνεται και η ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και επίκαιρη ανάλυση της Μουφ σχετικά με την ανάδυση της λαϊκιστικής δεξιάς ως φορέα αναπολιτικοποίησης και επανεργοποίησης των πολιτικών παθών.

Τα παραδείγματα της ακροδεξιάς ανόδου απέναντι στη μεταδημοκρατική παρέκκλιση των τελευταίων ετών πολλά: ο Χάιντερ στην Αυστρία, ο Λεπέν στη Γαλλία, ο Μπλόχερ στην Ελβετία, ο Μπόσι στην Ιταλία, ο Καρατζαφέρης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη Μουφ, η άνοδος του δεξιού και ακροδεξιού λαϊκισμού συνδέεται άμεσα με τη μεταπολιτική συναίνεση στο κέντρο, που έχει απονευρώσει τον δημοκρατικό ορίζοντα των δυτικών κοινωνιών. Μέσα από τη μετατόπιση των βασικών πολιτικών παρατάξεων προς το κέντρο, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες, οι οποίες επιτρέπουν στον (ακρο)δεξιό λαϊκισμό να αυτοπροβάλλεται ως η μόνη πραγματικά εναλλακτική πολιτική δύναμη που εκφράζει τον «λαό» απέναντι στο «σικέ» παιχνίδι του «κατεστημένου», της «πολιτικής ολιγαρχίας» και των δυνάμεων της παγκοσμιοποιημένης αγοράς¹⁸. Ο (ακρο)δεξιός λαϊκιστικός λόγος παρουσιάζεται έτσι ως η μοναδική φωνή που τάσσεται ενάντια στο «κατεστημένο», τη «νέα τάξη πραγμάτων» και την πρωτοκαθεδρία της οικονομίας της αγοράς επί της πολιτικής. Σημαντική εδώ, όπως σημειώνει η Μουφ, είναι η ευ-

15. Βλ. π.χ. το κεφάλαιο για την άνοδο του δεξιού νεολαϊκισμού και πιο συγκεκριμένα για την περίπτωση του Χάιντερ στην Αυστρία στο *Δημοκρατικό Παράδοξο*, σελ. 217-246.

16. Ορισμένοι από τους σύγχρονους θεωρητικούς που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα είναι ο Κόλιν Κράουτς, ο Ζακ Ρανσιέρ, ο Σλάβοι Ζίζεκ, ο Ρίτσαρντ Ρόρτντ και ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν.

17. Βλ. Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2006.

18. Βλ. σχετικά και Σλάβοι Ζίζεκ, *Καλωσορίσατε στην έρημο του πραγματικού!*, εκδ. Scripta, Αθήνα 2003, σελ. 180-181· Jacques Ranciere, *Το μίσος για τη δημοκρατία*, μτφρ. Βίκυ Ιακώβου, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2009.

δύνη που έχουν σε αυτή τη διαδικασία τα μεγάλα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα, τα οποία σταδιακά τα τελευταία χρόνια μετατόπισαν τους άξονες άσκησης πολιτικής τους, άλλαξαν τις στοχεύσεις τους και τα ιδεολογικά πλαίσια αναφοράς τους, προσάρμοσαν τον λόγο τους, συμβιβαζόμενα όλο και περισσότερο με την ανοιχτή/ελεύθερη αγορά, με αποτέλεσμα να είναι πλέον και αυτά μέρος του συστήματος που κάποτε αντιμάχονταν ή/και επιδίωκαν να «διορθώσουν». Επιπλέον, ο νεολαϊκιστικός λόγος έχει και ένα πολύ χρήσιμο «εργαλείο», το οποίο με προθυμία έχει απολέσει η απέναντι πλευρά και δεν είναι παρά η εκμετάλλευση και ανάδειξη των συλλογικών παθών —η παθιασμένη ανάδειξη σύγχρονων αγωνιών και διακυβευμάτων, η εμπλοκή σε ζητήματα συλλογικής συναισθηματικής επένδυσης— τα οποία και απωθεί (ίσως και δαιμονοποιεί) η σύγχρονη μεταπολιτική συναίνεση. Αναγνωρίζοντας τον ρόλο των παθών στην πολιτική ζωή και μη δειλιάζοντας να εμπλακεί με αυτά, ο συγκεκριμένος λόγος υπόσχεται στο ακροατήριό του καταφύγια ταυτοτικής ολοκλήρωσης ως αντίδραση/απάντηση στη σύγχρονη μετανεωτερική αποδιάρθρωση και ρευστοποίηση των συλλογικών ταυτοτήτων και την επικράτηση της ατομικιστικής κουλτούρας του νεοφιλελευθερισμού.

Ποιος ο ρόλος των παθών όμως και για ποια πάθη μιλάμε; Μιλάμε για εκείνες τις «συναισθηματικές δυνάμεις που βρίσκονται στη ρίζα των συλλογικών μορφών ταύτισης»¹⁹, από τη μικρότερη πιθανή, όπως αυτή που συνιστά μία παρέα ή μια μικρή κοινότητα, ως τη μεγαλύτερη ως τώρα γνωστή περίπτωση συλλογικής ταύτισης, το έθνος²⁰. Πάθη τα οποία, όπως υποστηρίζει η Μουφ, παίζουν καθοριστικό ρόλο όσον αφορά την οπτική μας για τη λειτουργία των δημοκρατικών δεσμών και τη συντήρηση και ανατροφοδότηση των πολιτικών ανταγωνισμών, αφού όπως σημειώνει «δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει τη δημοκρατική πολιτική ζωή αν δεν αναγνωρίσει τα πάθη ως κινητήρια δύναμη στο πολιτικό πεδίο»²¹. Όταν λοιπόν τα πάθη δεν βρίσκουν τρόπους να εκφραστούν πολιτικά, μέσω διαύλων μετουσίωσής τους σε ιδεολογικοπολιτικές συγκρούσεις, στη διαμόρφωση συλλογικοτήτων, κοινωνικών κινημάτων κ.λπ.²², όταν απωθούνται στο περιθώριο της κοινωνίας ως πα-

19. Σαντάλ Μουφ, *Επί του πολιτικού*, σελ. 33.

20. Βλ. Chantal Mouffe, *Politics and Passions: the stakes of Democracy*, Centre for the Study of Democracy, University of Westminster, London 2002.

21. Chantal Mouffe, ό. π., σελ. 8.

22. Από «ανταγωνιστικές» δηλαδή σε «αγωνιστικές» κατευθύνσεις.

δολογικά συμπτώματα προς εξάλειψη, τότε ενδέχεται να βρουν άλλες διεξόδους, οδηγώντας ενδεχομένως στην ενίσχυση της νεολαϊκιστικής ακροδεξιάς, στην ανάδυση ξενοφοβικών, ρατσιστικών συνδρόμων ή και στο ξέσπασμα της τυφλής βίας ή ακόμα και στην άνοδο και εξάπλωση της τρομοκρατίας.

Αξίζει λοιπόν κατά τη γνώμη μου να δώσουμε τη δέουσα προσοχή στο θεωρητικό πλαίσιο και τις αναλύσεις της Μουφ, αφού μας παρέχει τα εργαλεία για τη διερεύνηση και κατανόηση, τόσο των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων γενικότερα, όσο και για μια διεισδυτική ανάγνωση της σύγχρονης πραγματικότητας στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον κόσμο. Ο σημαντικός εκσυγχρονισμός του ΠΑΣΟΚ της περιόδου 1996-2004 και το «βελούδινο» πέρασμα στον διάδοχο νεοκαρμανλικό μεταρρυθμισμό του «μεσαίου χώρου» της ΝΔ μέχρι το 2009, επιβεβαιώνουν νομίζω με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τα περί σύγκλισης των βασικών πολιτικών δυνάμεων στις δυτικές δημοκρατίες και το ξεθώριασμα των διαχωριστικών γραμμών δεξιάς και αριστεράς, ελέω μιας θεοποιημένης συναίνεσης στο (νεοφιλελεύθερο) κέντρο. Η συγκαιρινή άνοδος του ακροδεξιού νεολαϊκιστικού ΛΑΟΣ του Γιώργου Καρατζαφέρη γύρω στο 2000²³, που κατακεραυνώνει τις αποξενωμένες από τον λαό πολιτικές ελίτ και το «σικέ» πολιτικό παιχνίδι μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων, τις «υπόγειες συνωμοσίες» εις βάρος του λαού και άλλα σχετικά συναφή, παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως τον μοναδικό γνήσιο εκφραστή της λαϊκής αγανάκτησης, ενισχύει ακόμα περισσότερο τα επιχειρήματα περί των συνεπειών αυτής της συναίνεσης στο κέντρο, που στερεί από τον πολίτη/ψηφοφόρο την επιλογή ανάμεσα σε πραγματικά διαφορετικές εναλλακτικές προτάσεις/λύσεις. Η έκρηξη του ελληνικού Δεκέμβρη του 2008 επίσης μόνο απρόσμενη και ξένη απέναντι σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Όταν η Μουφ μιλάει για την εκτόνωση των συλλογικών παθών προς διάφορες κατευθύνσεις και την αναζήτηση διεξόδων από τα διάφορα αποκλειόμενα υποκείμενα με απρόβλεπτες συνέπειες, κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να εννοεί άραγε; Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να φανταστούμε μία τέτοια «διέξοδο»/εκτόνωση; Εδώ αλήθεια δεν είχαμε να κάνουμε με τη βίαιη εξωτερίκευση μιας οργής, μιας δυσφορίας, που χρόνια τώρα απωθούνταν με διαφόρους τρόπους, ελλείψει

23. Με τον σημαντικό εκσυγχρονισμό να βρίσκεται στο μέσο του κύκλου του και τη ΝΔ να έχει ήδη περάσει στη λογική/στρατηγική του «μεσαίου χώρου».

πολιτικών διαύλων διαμεσολάβησης των συλλογικών παθών/συναισθημάτων· ελλείπει πραγματικών εναλλακτικών επιλογών; Η σημερινή τέλος απόλυτη κυριαρχία του δόγματος ΤΙΝΑ (there is no alternative) στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον λοιπό κόσμο (με ελάχιστες εξαιρέσεις) με την ευλαβική υπόκλιση απέναντι στον ιδιότυπο, σχεδόν φυσικό, (όπως μας παρουσιάζεται) ορθολογισμό των περίφημων «αγορών» και την απόλυτη υπεροχή της οικονομίας της αγοράς επί της πολιτικής, δεν θα μπορούσε να ιδωθεί ως ο τελευταίος σπασμός αυτής της σαδρής ηγεμονίας που επιχειρεί απεγνωσμένα να αυτοπαρουσιαστεί και να επιβληθεί εκ νέου ως αναπόδραστη φυσική τάξη; Ο μονόδρομος της «εθνικής σωτηρίας» μέσω του περιβόητου μνημονίου και των «ειδικών» της τρόικας που επιχειρεί να παρουσιάσει ως αντικειμενικά αναγκαία και μοναδική λύση η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, δείχνει να αγνοεί ή να απωθεί (σκοπίμως;) τη διάσταση της πολιτικής ως διαδικασίας αποφάσεων και επιλογών ανάμεσα σε εναλλακτικές οδούς και υποβιβάζει την άσκσή της σε διαχειριστικό καθήκον (σε *management*). Η σχετική διατύπωση της Μουφ σε αυτό το σημείο δίγει ακριβώς αυτό το πρόβλημα και είναι ιδιαίτερα επίκαιρη: «Τα πολιτικά ζητήματα δεν είναι τεχνικά θέματα που θα πρέπει να λυθούν από ειδικούς. Τα καθαυτά πολιτικά ζητήματα απαιτούν από μας να επιλέξουμε ανάμεσα σε συγκρουόμενες εναλλακτικές δυνατότητες»²⁴.

Τα ερωτήματα λοιπόν είναι σίγουρα πολλά και επίμονα. Η επαφή και τριβή με ένα έργο κριτικής κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας όπως αυτό της Μουφ μπορεί να μην έρχεται να βάλει καμία τελεία και παύλα στην ερμηνεία και απάντησή τους, όμως μας δίνει σίγουρα τα εφόδια για μια δημιουργική διαδικασία διερεύνησης και εμπλοκής, προβάλλοντας μάλιστα με επιτακτικό τρόπο το αίτημα για ρήξη με και απεγκλωβισμό από τον σημερινό φαύλο κύκλο της ασθμαίνουσας νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας της *συναίνεσης*.

24. Σαντάλ Μουφ, *Επί του πολιτικού*, σελ. 17.

Ο Γιώργος Κατσαμπέκης σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, από όπου έλαβε και το Μεταπτυχιακό του Δίπλωμα Ειδίκευσης στην Πολιτική Ανάλυση. Σήμερα είναι υποψήφιος διδάκτορας στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται με την ανάλυση πολιτικού λόγου (με έμφαση στη μελέτη του λαϊκισμού και της μετα-δημοκρατίας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες) καθώς και γενικότερα με θέματα σύγχρονης πολιτικής θεωρίας και ανάλυσης.